

ПЕРЕДМОВА

Упродовж ХХ століття виник інтерес до «національних астрономій», тобто до аналізу того, як розвивалися астрономічні знання в певних державах. Особливого розвитку цей напрям наукових досліджень набув після багатьох публікацій про астрономічне призначення Стоунхенджа; так, зі середини ХХ ст. почали видаватися спеціальні наукові журнали, присвячені археоастрономії (наука про давні астрономічні уявлення на основі аналізу археологічних пам'яток). Виділився також напрям «етноастрономії», метою якої є вивчення космологічних уявлень шляхом аналізу фольклору та етнографії. Своєрідним підсумком розвитку цих галузей наук стала об'ємна енциклопедія «Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy», яку видало минулого року видавництво Springer (2015 р., 4 томи, 2300 сторінок).

З 1950-тих років працювала наукова комісія з історії астрономії в Польщі, яку очолював колишній директор Львівської обсерваторії Е.Рибка. Підсумком її діяльності став узагальнюючий двотомник «Historia astronomii w Polsce» (т.1, 1975, 330 с.; т.2, 1983, 290 с.), виданий Польською Академією Наук. Виявилося, що у наших західних сусідів розвиток астрономії в давнину був бурхливим, а свідочтв про це – за відповідно спрямованого пошуку – було знайдено багато. Відтак, окрім цього видання друком вийшло безліч статей та значна кількість монографій з історії цієї науки в Польщі.

Серед інших прикладів назвемо кілька італійських видань: Р.Boitani, *Il grande racconto delle stelle* (Велика зустріч із зорями. [Астрономія в писемних та культурних пам'ятках Італії], 2012, 616 р.), J.Heilbron, *Il Sole nella Chiesa. Le grandi chiese come osservatori astronomici* (Сонце в церкві. Великі [італійські] церкви як астрономічні обсерваторії, 2005, 425 р.), F.Bòoli, D.Piliarvu, *I Lettori di Astronomia presso lo Studio di Bologna dal XII al XX secolo* (Лектори астрономії університету Болоньї від XII до ХХ століття, 2001, 288 р.); G.Monaco, *L'Astronomia a Roma, dalle origini al Novecento* (Астрономія в Римі, від початків до 19 століття, 1990, 181 р.); R.Buonanno «*Il cielo sopra Roma. I luoghi dell'as-*

tronomia» (Небо над Римом. Місця, пов'язані з астрономією, 2008, Springer, 192 р.) та інші. Три останні присвячені розвитку астрономії вже у конкретних містах, а не країнах.

Виглядає, що вперше про астрономію в давніх українських джерелах написав 1915 року Д.Святський у статті «Астрономічні явища у російських літописах з науково-критичного погляду». Хоча в назві йдеться про «російські літописи», практично усі джерела, які він проаналізував, походять з Київської Русі. Російські дослідники продовжували, особливо в останні 10 років, досліджувати та публікувати джерела з історії астрономії в «давній Русі» (читай, переважно в «Київській Русі»). До прикладу, окремим виданням була передрукована стаття Святського, з коментарями та доповненнями (Астрономия Древней Руси. – Москва, 2007. – 670 с.), двома томами було видано ряд першоджерел (Космологические произведения в книжности Древней Руси. – т.1, С.-Петербург, 2008, 650 с.; т.2, С.-Петербург, 2009, 624 с.), 2004 року вийшов науковий збірник «Древнерусская космология» (С.-Петербург, 2004, 480 с.), а 2007 року – об'ємна монографія Р. Симонова «Математическая и календарно-астрономическая мысль Древней Руси» (Москва, 2007. – 431 с.) тощо. Варто зазначити, що вивчення історії астрономії в Росії переважно обмежуються періодом Київської Русі та петровським і після-петровським періодом, відколи українець Феофан Прокопович став натхненником реформ та фактично заснував першу обсерваторію у Петербурзі (ХVIII століття), а колекція його астрономічних та фізичних інструментів дала початок відомій Кунсткамері.

Натомість дані про астрономічні спостереження чи свідчення про зацікавлення астрономією на території України зафіксовано в археологічних знахідках ще дотрипільських часів. Відтоді такі свідчення прослідковуються в трипільській та черняхівській культурах, в середньовіччі та пізніших століттях, зокрема, відомо, що астрономією цікавилися українські князі, гетьмани та митрополити. Проте дані про розвиток астрономії в Україні та її культурі ніколи не систематизувалися. Були лише пооди-

нокі статті чи принагідні згадки, розсіяні у наукових виданнях різних галузей.

* * *

На межі 2014-2015 років вийшла друком книга «Українське небо. Студії з історії астрономії в Україні», – збірка статей багатьох авторів. Коли вона готувалася, не було думки про можливе продовження. Проте виявилось, що матеріал першого збірника не вичерпав свою тематику. Тому перед Вами – книга під назвою «Українське небо 2».

Структура цієї книги є такою ж, як і першої; це чотири розділи: Археoaстрономія, Уявлення, Знання та Джерела. Слід зазначити, що не всі статті цього збірника є стисло астрономічного характеру. Наприклад, розвідка А.Вамуш містить небагато вказівок про можливу астральну символіку чи календарне застосування жіночих прикрас; а статті М.Відейка чи М.Тупчієнка радше окреслюють ймовірну астрономічну інтерпретацію. Проте ми вирішили помістити такі розвідки у цьому збірнику, аби подати можливі напрямки для майбутніх археоастрономічних пошуків. Зрештою, присутність окремих вказівок на космогонічні та астрономічні уявлення / знання давнього населення України у достатньо ґрунтовних студіях свідчить про те, що відповідна галузь досліджень вже починає у нас окреслюватися. І це тішить.

Нехай не видаються дивними деякі ідеї про астрономічне тлумачення певних елементів чи об'єктів. Це нині ми мало звертаємо увагу на небо. А колись воно, – разом з місцевим природним оточенням, – було основним, куди спрямовувався погляд давньої людини. Адже не було того, що тепер є легкодоступним та абсорбує майже всю візуальну увагу наших сучасників: інтернету, телебачення, радіо, а навіть книг, творів мистецтва чи й просто освітлювальних приладів. Варто усвідомити, що більшість часової та просторової інформації, яку ми використовуємо постійно, нині отримати надзвичайно легко: достатньо поглянути на годинник, звіритися з календарем, чи й просто кинути оком на екран смартфона, – там міститься навіть легкодоступна географічна інформація!

Така зручність видається тепер настільки природною, що ми не замислюємося про те, як колись не просто було довідатися час, зорієнтуватися в порі року для здійснення господарської діяльності, визначити, де ти знаходишся, якщо подорожуєш. Колись усю цю інформацію надавало лише небо й хід світил. Тому не дивно, що воно – у давні часи – було серед пріоритетів уваги людини. Й відповідно серед пріоритетів на представлення в творчості, фольклорі чи на давніх тривалих «носіях» інформації (паперу ж також не було!): будівлях, кераміці, металевих виробках тощо.

Деякі ще донедавна поширені застосування небесних рухів видаються нині майже неймовірними! Ще 3-4 покоління тому люди уміли визначати не лише дати, а й години за видимим розташуванням сузір'їв. Ще 200 років тому розраховані наперед моменти сходу та заходу Сонця й Місяця друкувалися в календарях з метою синхронізації механічних годинників. «Кишенькові» сонячні годинники були звичним явищем (а для їх використання слід було мати певні астрономічні та географічні знання!). Особливі астрономічні явища, як наприклад покриття Місяцем Венери, уживалися для визначення довготи місцевості. А різні (впродовж року) азимути сходу чи заходу Сонця були своєрідними реперами для фіксування меж територій та володінь.

Так буває завжди, що деякі знання та розповсюджені навички з часом відходять у небуття, бо їх місце заступають практичніші засоби. Також багато чого пропало у вирі історії, а ще більше свідомо знищено чи вивезено приходами до своїх скарбниць. Тож слід бути відкритим до «знахідок» – ідей сучасних дослідників про можливі у минулому астрономічні застосування чи символізм матеріальних об'єктів чи елементів духовної спадщини. Бо такі відкриття є вкрай рідкісними – через означені причини.

* * *

Дякую тим, хто допомагав і підтримував, та авторам за їхні розвідки.

*Олег Петрук
липень 2016*